

A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSAI ÉS MEGÍTÉLÉSE – A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI TÉRSÉG ÉS MAGYARORSZÁG TAPASZTALATAI

DR. NAGY Gyula

Gazdálkodási és Menedzsment Tanszék
Modern Üzleti Tudományok Főiskolája
1139 Budapest, Fiastyúk u. 35-37.
Telefon: (36-1) 450-2420

A világgazdaságban a nemzetközi kereskedelmi, gazdasági, pénzügyi és intézményes kapcsolatok kiszélesedése és elmélyülése a globalizáció felgyorsulásához vezetett. Ez a folyamat visszahat a nemzetköziesedésben meghatározó szerepet játszó regionális integrációk működésére, miközben leszűkíti a nemzetgazdaságok szuverén cselekvési lehetőségeit. A nemzetközi piacok felé való nyitás, a kereskedelmi, tőkeáramlási folyamatokba való bekapcsolódás számos fejlődő ország jövedelmi pozícióit javította, csökkentette a szegénységet és mérsékelte a társadalmi egyenlőtlenségeket. Ugyanakkor a globális folyamatok egyre élesebben ütköznek az egyes államok és ország-csoportok politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális érdekeivel, mivel átrendezik a világgazdasági rendszer erőviszonyait és az egyes országok fejlődési perspektíváit, érdekérvényesítési lehetőségeit.

A globalizációs folyamat felgyorsulása alkalmazkodási kényszert jelent integrációs és tagállami szinten, a kormányzatok, a gazdasági élet szereplői, és a társadalom részéről egyaránt. A közép-, és kelet-európai térségben – így Magyarországon is – párhuzamosan érvényesülnek a globalizáció kihívásai a modernizációs kényszerekkel, és a Gazdasági és Monetáris Unió konvergencia követelményeivel. Ezek hatékony megválaszolása olyan nemzetstratégia kimunkálását követeli, amely egyidejűleg képes mindhármat kezelni és harmonizálni.

Magyarországon és a közép- és kelet-európai térségben egyaránt még várat magára a globalizációs folyamat hatásainak a közvélemény számára is érthető bemutatása. Ezért egyelőre ellentmondásos, és jobbra emocionális töltetű a jelenség egészének, és legfőbb hordozóinak, a transznacionális társaságok szerepének a megítélése is.

Tárgyszavak: globalizáció, regionális integráció, szuverenitás, transznacionális monopóliumok

1. A globalizációs kihívás

A globalizációnak nincs egységes meghatározása, a szakértők elsődlegesen a gazdasági vonatkozásait hangsúlyozzák, utalva arra, hogy a folyamatnak kulturális, politikai és egyéb összefüggései is vannak. A Világbank¹ egyik anyaga a gazdasági globalizációt a határokon átívelő gazdasági tevékenységek (nemzetközi kereskedelem, külföldi működőtőke befektetések, portfólió befektetések) növekedésével azonosítja, amelyek különböző országokban élő emberek között zajlanak. Ennél átfogóbb értelmezés az, amely szerint a nemzetközi kereskedelmi, pénzügyi, gazdasági ügyletek mellett nagyon sok intézmény – beleértve cégeket, kormányokat, nemzetközi intézményeket és nem-kormányzati szervezeteket (NGO's) – működése is túllép az országhatárokon.² Ilyen értelemben a globalizációs jelenség egyáltalán nem új, a világgazdaság korábbi fejlődési szakaszaiban is megfigyelhető volt, de a kilencvenes évek közepétől különösen felgyorsult.

A globalizációt a továbbiakban komplex, világméretű jelenségként értelmezem, amely a nemzetközi kapcsolatok kiszélesedésére és elmélyülésére vezethető vissza. Hatásai közvetlenül érintik és befolyásolják a nemzetközi politikai, biztonságpolitikai, valamint kereskedelmi, gazdasági, pénzügyi, technológiai fejlődési folyamatokat, ezeken keresztül a világgazdasági erőviszonyokat, valamint az egyes országok társadalmi-gazdasági modernizációs törekvéseit, érdekérvényesítését, szuverenitását.

A napjainkra felgyorsult globalizáció a nemzetköziesedés terméke és az aszimmetrikus kölcsönös függőségek felerősödését hozta magával. Háttérben a nemzetközi kereskedelem liberalizációja, valamint elsősorban a kommunikációs és információs technológia terén végbement ugrásszerű fejlődés húzódik meg.

¹ <http://www1.worldbank.org/economicpolicy/globalization/issuesbriefs.html>

² Deardoff A. V. – Stern R. M. (2000): What the Public Should Know about Globalization and the World Trade Organization, Research Seminar in International Economics, School of Public Policy, University of Michigan, 3. o.

A globalizáció legfőbb hordozóivá az ún. transznacionális társaságok³ (közkeletű néven: multik) váltak, amelyek globális méretekben szervezik meg a termelésüket, világméretű beszerzési, értékesítési, befektetési lehetőségekben, globális piacokban és globális hatékonysági követelményekben gondolkodnak. A multik, tevékenysége következtében a nemzetközi pénzügyi piacok mind erőteljesebben kapcsolódnak össze, a pénzügyi integráció folyamatosan mélyül, a világgazdaság egészében – a reálszférát, a monetáris folyamatokat, valamint a társadalmi, kulturális rendszereket egyaránt beleértve – a globális jelleg erősödik. Ennek következtében „a globalizálódás előrehaladásával valamennyi ország függővé válik egymástól. Nincs és nem is lehet többé szoros értelemben vett 'gazdasági függetlenség', illetve szuverenitás.”⁴

1.1. Alkalmazkodás és védekezés

A globalizációval kapcsolatos viták kiváltó oka a folyamat egyes országokra, ország-csoportokra gyakorolt hatásainak, következményeinek eltérő megítélésére vezethető vissza. Az ellenzői azt hangsúlyozzák, hogy az erős országoknak kedvez a gyengékkel szemben, súlyosbítja, különösen a fejlődő országokban élők elnyomorodását. Az emberek kiszolgáltatottságát növeli, mert mind többen érzik úgy, hogy nem ők maguk határoznak életükről, gazdasági lehetőségeikről, még csak nem is saját kormányzatuk, hanem olyan külső erők, amelyek felett nincs ellenőrzésük.⁵ A globalizáció támogatói ugyanakkor azzal érvelnek, hogy a nemzetközi kereskedelembe, tőkeáramlási folyamatokba való bekapcsolódást követően számos fejlődő országban csökkent a szegények aránya, javult a lakosság jövedelmi helyzete, mérséklődött a társadalmi egyenlőtlenség.⁶

A globalizáció alkalmazkodást követel meg a világgazdaság minden szereplőjétől, a kontinentális gazdasági erőközpontoktól és a felzárkózó, valamint fejlődő országoktól egyaránt. A globális folyamatokat részben erősítve, részben azok ellenében, mintegy védekezésként zajlanak a nagyrégiókon belül a már jóval korábban elindult és jelenleg is megfigyelhető regionális integrálódási folyamatok, szubregionális együttműködési törekvések. A közép- és kelet-európai országok Európai Unióhoz való csatlakozásának egyik motívumaként említi Berend T. Iván gazdaságtörténész, hogy „új ösztönző, egy újabb kihívás jelent ugyanis meg: a globalizáció. ... A globalizáció erősebb és integráltabb Európát követelt, s a további bővítés az Unió számára is hatalmas előnyöket ígért.”⁷

A regionalizálódás, a szomszédos országok közötti nemzetközi munkamegosztási folyamatok elmélyülése, az integrációs folyamat gazdasági, pénzügyi, kereskedelmi, technológiai fejlődési, modernizációs, valamint foglalkoztatási, jóléti hatásai nagyon fontosak az adott ország-csoport sikeres világgazdasági alkalmazkodása, térnyerése szempontjából. Itt lényegében „kicsiben”, az integráció keretében, sajátos regionális védőernyő alatt történik a globalizáció, a határokon átívelő tevékenységek intenzívvé válása, és az ebből származó előnyök kihasználása. Ugyanakkor a felgyorsult világméretű globalizáció kihívásaira a regionális szintű együttműködés csak akkor tud eredményes és hatékony választ adni, ha ez nem jelent befelé fordulást, a világgazdaságtól való elzárkózást. Ez utóbbi ma már egyetlen ország, vagy ország-csoport esetében sem tekinthető reális alternatívának a nemzetközi munkamegosztás rendszerébe való bekapcsolódással szemben. Ebből az is következik, hogy a fejlődési követelmények és alkalmazkodási kényszerek nem csak a regionális integrációk, hanem az egyes nemzeti gazdaságok szintjén is jelentkeznek, és új megvilágításba helyezik a nemzeti önállóságnak, szuverenitásnak, a nemzeti értékek megőrzésének, valamint a nemzetállami érdekérvényesítésnek a lehetőségeit.

Napjainkban a globalizáció fontos hajtóereje a liberális gazdaságpolitikák nemzetközi térnyerése, a világméretű piaci liberalizáció, valamint a pénzügyi piacok összefonódása. A termelési tényezők megszerzéséért folyó mind kíméletlenebb verseny, a technikai, technológiai megújulás, az innovációs kényszer az informatika soha nem tapasztalt ütemű fejlődésével, és elterjedésével járt együtt. A totalitárius rendszerek bukásával, az információs társadalom kiépülésével, az Internet térhódításával az egyén számára a szabadság és demokrácia jegyében valósággá vált az információhoz való szabad hozzáférés. Ugyanakkor ez a technológiai változás F. Fukuyama szerint „bomlasztó hatást fejtett ki a társadalmi kapcsolatok világában ... kikezdte a tekintély gyakorlatilag valamennyi formáját, és meggyengítette a családokat, a szomszédosági közösségeket és nemzeteket összetartó kötelékeket.”⁸

³ A transznacionális és multinacionális társaságok, illetve multik fogalmakat szinonimaként használom. Kétségtelen, hogy inkább az első megnevezés fejezi ki ezeknek az óriásvállalatoknak a belső lényegét, nevezetesen, hogy tevékenységüket világméretekben szervezik és fejtik ki, átlépve az egyes országok határait. A multinacionális jelző, illetve a multi kifejezés a tőke soknemzetiségű összetételét hangsúlyozza, a köznyelvben inkább ezek váltak elfogadottá.

⁴ Szentés T. (2005): A nemzeti fejlődés problematikája a felgyorsult globalizáció és regionális integrációk korában, Fejlesztés és Finanszírozás 2. Szám 25. o.

⁵ Deardoff A. V. – Stern R. M. (2000): u. o. 4. o.

⁶ <http://www1.worldbank.org/economicpolicy/globalization/documents/AssessingGlobalizationP2.pdf> és <http://www1.worldbank.org/economicpolicy/globalization/documents/AssessingGlobalizationP3.pdf>

⁷ Berend T. I. (2007): Az Európai Unió keleti bővítési politikája és az átalakulásban játszott szerepe, Fejlesztés és Finanszírozás, Bp. 5. o.

⁸ Fukuyama F. (2000): A nagy szétbomlás, Európa Könyvkiadó, Bp. 18. o.

Az információ-robbanás hatására bekövetkezett átalakulás felértékelte a tudásalapú gazdaság jelentőségét. A transznacionális társaságok súlya expanzív terjeszkedésük következtében a világgazdaság egészében meghatározóvá vált. A multik a globális tőkekapcsolatok olyan hatékonyan működő infrastruktúrális hátterét teremtették meg, amely alkalmas a pénzügyi erőforrások igény szerinti gyors átcsoportosítására, a piaci lehetőségek kihasználására, valamint a befektetéseknél a globális tőkehatékonysági követelmények kizárólagos érvényesítésére.

A Szovjetunió és birodalmi rendszerének szétesésével, katonai világhatalmi szerepének elvesztésével, valamint a közép- és kelet-európai térségben kibontakozó gazdasági, társadalmi rendszerváltozással megszűnt a kelet-nyugati szembenállás ideológiai alapja, felbomlott a két nagyhatalom köré szerveződött világrend. Ez azonban nem jelenti automatikusan a más jellegű törésvonalak eltűnését is, elegendő utalni a nyugat-európai integrációs fejlődésben mindvégig megfigyelhető nemzetekfelettség és nemzetek Európája dialektikájára, vagy a világot fenyegető globális kihívások közül a gazdag és szegény országok (Észak – Dél) közötti szakadék növekedésére. Az Amerikai Egyesült Államok katonai szuperhatalmi pozíciója ellenére – gazdasági téren – egyre markánsabban kirajzolódó több központú világrend egyúttal azt is jelenti, hogy a fejlődési elmaradottság felszámolása, és az egyes országoknak a világgazdaság munkamegosztási rendszerébe való bekapcsolódása sem csupán egyetlen minta, a nyugati társadalmak modernizációs receptje alapján történik.⁹ A *fejlődés civilizációs aspektusainak a felértékelődése* megbontja a korábbi egységet, átrendezi az erőviszonyokat, és a kulturális, vallási, társadalmi – egyszóval civilizációs – törésvonalak mentén *új típusú konfliktusok* kialakulásával fenyeget¹⁰. A nemzetközi terrorizmus előtérbe kerülése szintén eltérő civilizációs gyökerekből táplálkozik.

A működőtőke beruházások világméretű rendszerének hatékonysági követelményei, a nemzetközi, *multinacionális tőke*, és adekvát globális hatókörű – jelentős mértékben az USA által dominált, ezért a politikai közvélekedésben gyakran vele azonosított – intézményeinek (IMF, Világbank, WTO) *érdekei* egyre nyilvánvalóbban *kerülnek konfliktusba* a jobbára nemzeti, vagy regionális szintű szerveződést mutató *államok, ország-csoportok társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális érdekeivel*. A különféle antiglobalista mozgalmak, civil szerveződések, és magukat nemzetinek hirdető radikális, populista politikai erők hatására éles kritika, valamint *növekvő ellenszenv* kíséri a már említett nemzetközi szervezetek tevékenységét, és a transznacionális társaságok működését, valamint rajtuk keresztül a globalizáció egészét. Az egyes országok közvéleményének szemében a *belső társadalmi, gazdasági problémák* egyre inkább a *globalizáció negatív következményeként* jelennek meg, miközben annak pozitív hatásairól nem, vagy alig vesznek tudomást.

2. Közép- és Kelet-Európa: rendszerváltozás és globalizáció

Ma még világszerte *hiányoznak a konfliktuskezelés azon technikái*, amelyek hatékonyan tudnák feloldani a globalizációval kapcsolatos ellentmondásokat, harmonizálni a különféle törekvéseket, és mederben tartani a konfliktusokat. Az is nehezíti a helyzetet, hogy mindmáig nem sikerült kellő árnyaltsággal bemutatni, és a széles közvélemény számára is érthetővé tenni a globalizációt a maga teljességében, összes pozitív és negatív hatásával együtt. A vele kapcsolatos félelmek elsősorban a gazdasági erőviszonyok, a verseny- és piaci pozíciók hátrányos átrendeződése, az elért életszínvonal veszélyeztetése, a bizonyos tevékenységekre való korábbi szakosodás komparatív előnyeinek gyors lemorzsolódása, a nemzeti kultúra értékeinek eltűnése, az anyanyelv veszélyeztetése miatt merülnek fel. A globalizáció pozitív hatásait (növekvő árukínálat, telekommunikáció, turizmus, világkultúra) ugyanakkor a társadalom nagy része „természetesnek veszi”, kihasználja, és nem feltétlenül kapcsolja össze ezzel a folyamattal.

2.1. Túllépni a történelmen

A felgyorsult globalizáció, ennek keretében a nemzetközi tőkemozgások hatására rendkívül gyors ütemben megváltozhatnak az egyes országok korábbi versenypozíciói, ami egyesek számára a lesüllyedés veszélyével fenyeget, míg másoknak a felemelkedés esélyét kínálja. A folyamat rendkívül összetett, mert – Bod Péter Ákos szavaival élve – *„valóság a hirtelen tőkemozgáshoz tapadó veszélyek is: a gazdasági viszonyok gyors átrendezése összekuszálja az ökoszisztémát, a dinamikus gazdasági fejlődés hamar el tud rontani szervesen felépült társadalmi struktúrákat.”*¹¹

A fent jelzett problémák sok esetben éles *konfliktusok* formájában jelennek meg Közép- és Kelet-Európa országaiban, így Magyarországon is. Ennek magyarázata – az általános okok mellett – azokban a *sajátos történelmi, politikai, gazdasági, etnikai, szocio-kulturális viszonyokban* rejlik, amelyek gyökerei nagyon messzire nyúlnak vissza. A történelmi mélyfolyamatok között utalni kell a Nyugat-, valamint Közép- és Kelet-

⁹ „... az ázsiai társadalmak jelentősen különböznek egymástól, ám együttesen mégis a gazdasági modernizációhoz való alkalmazkodás nagyon eltérő mintáját képviselik.” – Fukuyama F. (2000): u. o. 182. o.

¹⁰ Huntington S. P. (2002): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Bp. 15-27. o.

¹¹ Magyar Nemzet, 2002. június 15. (Belátszik a jelen – Kerekasztal-beszélgetés a globalizáció kilátásairól)

Európa szétfejlődésének kezdetét jelentő második jobbgátság kialakulására, az ennek hatására az egyes országokban végbement torz, befejezetlen nemzetfejlődés következményeire, az alacsony szintű polgárosodottságra, és a térség különböző szintű perifériális alávetettségére.¹² A szovjet befolyási övezetbe tartozás miatti szuverenitás-deficitet tetézte az elmúlt negyven-ötven év – politikai és gazdasági értelemben egyaránt – zsákutcás modernizációs fejlődése is, és azok a ma is ható társadalmi, politikai körülmények, amelyek között a rendszerváltás, az Európába való „visszatérés”, és a világgazdasági felzárkózás az egyes országokban végbemegy.

A demokratikus fejlődésben a társadalmi, politikai rendszer átalakulása – a többpárti parlamenti demokrácia intézményrendszerének a megteremtése és működtetése – fontos lépés, de legalább ennyire lényeges a civil társadalom kiépülése, mert a stabilitást, az „ellensúlyt” csak ez képes biztosítani. A politikai kultúra fejlődése, a jogállamiság érvényre juttatása, és a civil önszerveződések megerősödése az egyes országokban gyakran éles politikai küzdelmek során, korántsem egyenes vonalú fejlődés formájában megy végbe.

A közép- és kelet-európai térség államaiban a piactudomány újratemtése a tulajdonviszonyok átalakítása, az állami szerepvállalás visszaszorítása révén, és jelentős részben a multik tevékenységének köszönhetően gyors ütemben zajlik. Ma a régió országaiban a gazdaságok működése lényegében újra piaci elveken nyugszik. Ezért kétségtelenül súlyos árat kellett fizetni a társadalom egésze szempontjából. A közép- és kelet-európai országok többségének a nem-piac, vagy kvázi-piactudományból (Magyarország) a piactudományba való visszatérése olyan kísérlet volt, amit előtte sehol a világon nem hajtottak még végre, különösen nem demokratikus körülmények között. Ezért nem véletlen, hogy „egyetlen központi kervutasításos gazdaságnak sem sikerült eddig elkerülnie a fájdalmas megszorító intézkedéseket a piactudomány felé vezető úton, és a bajokat csak tetézte a számos amerikai szakértő által javasolt rideg problémakezelési mód.”¹³ Az EU-csatlakozást megelőző időszakban maga az Unió is rendkívül szigorú követelményeket támasztott a belépni szándékozó országokkal szemben, ami sok esetben komoly elégedetlenséget váltott ki, és az EU-tagság mint cél elérésének társadalmi támogatottsága drámaian visszaesett. Berend T. Iván szerint azonban a „Bizottság és az Unió részéről helyes volt kikényszeríteni az igazodást, hiszen a fejlett tagállamok és a tagjelölt országok közötti szakadék sokkal szélesebb volt, mint előtte bármikor. ... amennyiben ezek az országok csatlakozni kívántak az Unióhoz, alkalmazkodniuk kellett, s az alkalmazkodás nemzeti érdeküket szolgálta.”¹⁴

Miközben a politikai és a gazdasági viszonyokban mélyreható átalakulás ment végbe, addig szociális téren a fordulat nem következett be. A változások vesztesei számára (és ez a közép- és kelet-európai térség országaiban kivétel nélkül mindenütt a társadalom döntő többségét jelenti) az átalakulás olyan negatív elemekkel, élethelyzetekkel kapcsolódott össze, mint munkanélküliség, infláció, létbizonytalanság, elértéktelenedett tudás, egzisztenciális kiszolgáltatottság, szélesre nyílt jövedelmi olló. A veszteség mértékét jól érzékelteti, hogy míg „Közép- és Kelet Európa majd kétszáz éven át, kisebb ingadozásokkal Nyugat-Európa egy főre jutó nemzeti jövedelmének mintegy 40-50 százalékát érte csak el, 1993-ban – még soha nem volt mélypontra – a nyugat-európai szint alig több mint 30 százalékára esett vissza.”¹⁵

2.2. A multik eredménymérlege Magyarországon

A nemzetközi tőkeáramlás folyamatának és következményeinek a kettősségét az általa kiváltott pozitív és negatív hatások egyidejű jelenléte érzékelteti. Magyarországon a gazdaságban a privatizáció hatására tömegével jelentek meg a külföldi beruházók, a multinacionális világcégek. A globalizáció zászlóshajóinak masszív jelenléte és tevékenysége látványosan javította az ország makrogazdasági teljesítménymutatóit, előrevitte a modernizációt, a technikai-technológiai fejlődést, és innovációt, valamint jelentősen hozzájárultak a gazdaság „kifehérítéséhez”. A transznacionális társaságok által eszközölt befektetések hozzájárultak az egyensúly javulásához, a kedvező irányú makro-szerkezeti átalakuláshoz, a piaci kínálat felfutásához, összességében a világméretű munkamegosztás rendszerébe való eredményes bekapcsolódáshoz. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a függőség is fokozódott azáltal, hogy a növekedési pálya input és output oldalán egyaránt növekvő jelentőségre tettek szert a multik és az általuk kiépített termelési, értékesítési, fejlesztési, logisztikai hálózataik, valamint a hazai vállalkozásokkal kialakított együttműködési rendszereik.

A technikai, technológiai modernizációs eredmények, a javarészt export-orientált fejlesztések, új termelési kultúrák meghonosítása a mérleg csupán egyik serpenyőjét jelentette. Mindezek társadalmi következményeit is görcső alá vonva megállapítható, hogy a piactudományi átalakításban Magyarországon is elsődlegesen a piaci módszerek és követelmények érvényesültek, anélkül, hogy a befektetők, a multik ennek társadalmi

¹² A problémakört különféle szempontból tárgyaló írások közül megemlíthető: Berend T. I. – Ránki Gy. (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest; Szűcs J. – Hanák P. (1986): Európa régiói a történelemben, MTA Történettudományi Intézet – Országos Pedagógiai Intézet, Budapest

¹³ H. Kissinger (1998): Diplomácia, Panem – Grafo, Bp. 817. o.

¹⁴ Berend T. I. (2007): u.o. 9. o.

¹⁵ Berend T. I. (2007): a Magyar Fejlesztési Bank Zrt. jubileumi konferenciáján (2007. június 18.) elhangzott előadása

következményeivel érdemben foglalkoztak volna. Általánosan megállapítható, hogy a rendszerváltozást követően drámaian megromlott a munkavállalók érdekvédelemének hatékonysága, illetve számos területen gyakorlatilag meg is szűnt. Ennek magyarázata részben abban rejlik, hogy a korábbi érdekvédelmi szervezetek politikailag lejáratódtak, befolyásuk lecsökkent. A szakszervezetek csak néhány stratégiai fontosságú szakmában (közlekedési dolgozók, mozdonyvezetők, légiirányítók,) tudták megőrizni befolyásukat, illetve az agráriumban létrejött politikai szerveződések (Magosz) demonstrációi jelentettek komolyabb alkuerőt. Az érdekvédelem a kis és közepes cégeknél korábban sem volt megoldott, ezen a helyzeten azóta sem történt változás. Az érdekvédők pozícióvesztése különösen a multinacionális társaságok tulajdonába került többi hazai vállalat esetében számottevő, ezt azonban részben ellensúlyozta, hogy ezek a nemzetközi cégek a munkaszervezés és teljesítmény-követelmények meghatározása során a másutt is bevezetett nemzetközi standardokat alkalmazták.

A piacgazdasági átalakulás során a hazai *kis- és közepes vállalkozások versenyhelyzete számottevően romlott*, és a gyorsuló piaci térségtésük ellensúlyozására kezdeményezett kormányzati intézkedések¹⁶ (pl. beszállítói program) sem bizonyultak kellően hatásosnak. Ezek a cégek egyre kevésbé tudtak lépést tartani a nagy tőkeerős külföldi társaságokkal, amelyek befektetéseit a kormányzat, és az érintett önkormányzatok – foglalkoztatási, és fejlesztési szempontok alapján – különféle támogatásokkal igyekeztek ösztönözni. Ugyanakkor kétségtelen eredményként könyvelhető el, hogy napjainkra a kkv-szektor finanszírozási helyzete kedvezőbbé vált. A kormányzati fejlesztéspolitika törekvéseivel összhangban a Magyar Fejlesztési Bank Zrt. a Sikeres Magyarországért Hitelprogram keretében kifejezetten ennek a vállalati körnek hirdette meg a Vállalkozásfejlesztési hitelprogramból igényelhető kedvezményes konstrukcióit, amelyeket a kereskedelmi bankok közreműködésével refinanszírozás formájában bocsátott rendelkezésre. Az Agrárfejlesztési hitelprogram pedig az üzleti bankok által meglehetősen mostohán kezelt mezőgazdasági vállalkozásokat segítette. Az MFB támogatott hiteleinek volt egy olyan közvetett hatása is, hogy a kereskedelmi bankok szintén „felfedezték” a kis- és közepes vállalkozásokat, mint üzleti lehetőséget, és a fejlesztési banki konstrukcióhoz hasonló saját hiteltermékekkel jelentek meg a piacon. Az Európai Unió 2007-2013 közötti időszakra jóváhagyott költségvetési forrásai a magyar gazdaság egésze számára, azon belül kiemelten a kkv-szektor szereplőinek kínálnak egyedülálló fejlesztési lehetőségeket.

3. Globalizáció és nemzeti szuverenitás

A piacgazdasági átalakulás a közép- és kelet-európai térség országaiban, így Magyarországon is egy *politikai paradigma-váltással párhuzamosan* zajlott/zajlik. Ennek sajátos hozadéka, hogy az említett sérelmek, és diszkriminatív helyzet miatt bizonyos politikai erők a befolyásuk erősítése érdekében *tudatosan építenek* a térségben mindig is meglévő látens *külföldi ellenességre*, különösen a globális stratégiát követő transznacionális társaságok démonizálására. Képviselőik nem egyszer *abszolutizálják* a nemzeti értékek és érdekek fontosságát, gyakran populista módon szembeállítva egymással a nemzetközi tőkét és a hazai vállalkozásokat.

3.1. Tudatos önkorlátozás

A globalizáció következményeként mind gyakrabban felvetődik – a Magyarországhoz hasonló méretű kis országok esetében különösen –, hogy *kiszolgáltatottságuk, és függőségük* a nemzetközi folyamatoktól egyre erősödik, amit csak a rugalmas alkalmazkodás segítségével képesek ellensúlyozni. Érdekvédelemértő eszköztáruk ugyanis korlátozott, gazdaságpolitikai döntéseikkel nem tudják érdemben befolyásolni a világgazdasági változásokat. Ebben az értelemben kétségtelenül „leértékelődik a nemzetállamok szerepe, csorbul az egyes országok nemzeti szuverenitása”¹⁷.

A gondolatmenetet folytatva az a következtetés is levonható, hogy a nyitott gazdaságú országok számára kizárólag a *tudatos alkalmazkodás* jelentheti a globalizáció hátrányos következményeinek a kivédését, és a nemzetköziesedésből nyerhető pozitív hatások kiaknázását. A globalizációval megnyíló *működőtőke beáramlás*, és technikai, technológiai fejlődés révén lehetővé válik a *modernizáció* felgyorsítása, ami alapvető feltétele az eredményes világgazdasági alkalmazkodásnak. A korszerű ismeretekhez és információkhoz való közvetlen, és akadálymentes hozzáférés elősegíti a tudás alapú tevékenységek meghonosítását, és a *versenyképesség* szolgálatába állítását. Ez igazán hatékonyan a nemzetközi integrálódás, és a globalizáció követelményeinek egyidejű szem előtt tartásával valósítható meg. „*Nem tekinthető véletlennek, hogy az egy főre jutó működőtőke-befektetések állománya azokban az országokban a legnagyobb, amelyek a legnagyobb mértékben ágyazódtak be a piacgazdaságba, ahol a legfejlettebbek a piaci mechanizmusok.*”¹⁸

¹⁶ 1999. évi XCV. törvény a kis-és közép vállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról

¹⁷ Magyar Hírlap, 2001. december 26. és 27. (Globalizáció: áldás, vagy átok?)

¹⁸ Losoncz M. (2005): A magyar versenyképesség forrásai nemzetközi összehasonlításban, SZE JGK Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori iskola – Évkönyv, 59. o.

A globalizáció kihívásainak, és a nemzeti érdekekkel való konfliktusainak feloldására, és kezelésére eddig *nem tudtak általános érvényű, hatékony választ, és megoldást adni* sem a kormányok, politikai erők és mozgalmak, sem pedig a nemzetközi pénzügyi intézetek és transznacionális társaságok. Részben azért, mert *nem jött létre megfelelő szintű párbeszéd, és együttműködés közöttük.* Külön-külön, önmagában vizsgálva, feltehetően mindegyik szereplő érvrendszere tartalmaz meggyőző elemeket, de együttesen mégsem eredményeztek eddig konstruktív előrelépést ennek a rendkívül összetett problémának a kezelésében.

Kétségtelen tény, hogy nem könnyű eleget tenni annak a sokféle igénynek, és követelménynek, amivel egyidejűleg kell szembenézni a kormányzatoknak. Az Európai Unióhoz csatlakozott közép- és kelet-európai országokban, így Magyarországon is, *a teljes jogú tagság érdekében a frissen visszaszerzett nemzeti szuverenitás egy részéről tudatosan le kellett mondani.* A bonyolult kérdésről Tabajdi Csaba a következőképpen ír: *„A két térség országai a lehető legerőteljesebben kívánnak Nyugat-Európához integrálódni, ami viszont mindenkor a szuverenitás önkorlátozását tételezi föl. A nemzeti szuverenitás helyreállítása tehát egyben előfeltétele európai betagozódásuknak, hogy pontosan tudják mérlegelni szuverenitásuk önkéntes korlátozásának jellegét és mértékét.”*¹⁹ Egy ilyen döntés legitimitásához feltétlenül szükség van a közvélemény megértésének, és széles körű támogatásának megszerzésére, annak belátására, hogy az önkéntes korlátozással egyidejűleg a csatlakozott országok jelentős szuverenitás bővülést is elkönnyelhetnek. Mi másként értelmezhetnénk azt a helyzetet, amelyben intézményes beleszólást kaptak a 27 országot tömörítő integrációs szervezet jövőjét érintő kérdések eldöntésébe.

Választ kell találni azokra a kihívásokra is, amelyeket a *nemzeti érdekek követése, valamint a GMU konvergencia-követelmények teljesítése és a globalizáció egyidejű kényszerei* jelentenek. Különösen olyan körülmények között, amikor a globális fejlődési folyamatok, a nemzetek feletti univerzalizmus térhódítása, valamint a tökéletesíthetőség, és piaci követelmények érvényesítése miatt *sérülhetnek a lokális gazdasági, társadalmi érdekek, és veszélybe kerülhetnek a nemzeti kulturális értékek.*²⁰

Mindezzel együtt tisztán kell látni, hogy a globalizáció kihívásainak megválaszolása nagyobb eredményességgel tehető meg az Európai Unió keretében. Nem véletlen, hogy már a tagfelvételt megelőzően megfogalmazódott, hogy az Unióhoz tartozás *„kulturális vonatkozásban, de talán gazdasági értelemben is bizonyos védelmet nyújt a globalizáció ellen.”*²¹ Magyarország európai uniós tagságával azonban nagyon jól megfér a szűkebb, szubregionális együttműködésben játszott kezdeményező szerep, mert amellett, hogy fontos stabilizáló tényező, lehetővé teszi a térségi kapcsolatokban rejlő gazdasági előnyök kihasználását. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy maga az Európai Unió is kénytelen alkalmazkodni, és választ adni a globalizáció által felvetett kérdésekre, és ezt integrációs szervezatként sokkal nagyobb alkuerő birtokában teheti meg, mint az egyes országok önmagukban.

3.2. A globalizáció megítélése

A magyarországi rendszerváltozás óta eltelt időszak fontos tapasztalata, hogy a társadalom hajlandó tudomásul venni a szociális szempontból mégoly hátrányos következményekkel járó gazdaságpolitikai döntéseket is (lásd: a Bokros-csomag fogadtatását), ha azok racionalitását, céljait és következményeit világossá teszik számára. Amiként az ellenkezője is igaz, hogy nehezen szerezhető meg széles társadalmi támogatottság a mégoly szükséges átfogó társadalmi reformokhoz, ha azokat nem sikerül meggyőzően kommunikálni. Nincs ok feltételezni azt, hogy a közvélemény másként reagálna a globalizációra, amennyiben a *globalizációt a maga teljességében, összes kedvező, és hátrányos hatásával együtt* ismerheti meg. Tekintettel arra, hogy napjainkban ezt a folyamatot mindenütt a világon – így Magyarországon is – leegyszerűsítve, lényegében a nemzetközi pénzügyi intézményekkel, és a külföldi befektetőkkel, elsősorban a transznacionális monopóliumokkal azonosítják, a veszélyek és lehetőségek egyidejű bemutatására irányuló kezdeményezésnek is innen kellene elindulni.

Ma Magyarországon a *külföldi tőke szerepének, és általában a multiknak a megítélése kedvezőbb, mint a közép- és kelet-európai térség számos más országában.* Ez a megállapítás természetesen még nem mond igazán sokat arról, hogy ténylegesen milyen a helyzet. Tény, hogy *nincs általános, és durva multi-ellenesség, mert eddig a kritikák és ellenérzések nem csaptak át a külföldi befektetések működését, létezését megkérdőjelező, fenyegető megnyilvánulásokba.* Az elmúlt évek során azonban mind gyakrabban merültek fel *foglalkoztatási, piaci, környezetvédelmi problémák* (Metro, Lidl, Danone, Nestlé, Hankook), termékminőségi, termékfelelősségi gondok (Siemens – Combino villamosok), vagy az eltérő kultúrák találkozásából származó konfliktusok (Hankook, Suzuki), és emiatt ezeknek a cégeknek a reputációja nem jó, és különösen a *helyi lakosság ellenszenvvel* viseltetik irántuk. Számos példát lehet találni ugyanakkor

¹⁹ Tabajdi Csaba (1998): Az önazonosság labirintusa – A magyar kül- és kisebbségpolitika rendszerváltása, CP Stúdió, Bp. 94. o.

²⁰ „A kultúra jelentősége nemcsak az országok határain belül, hanem a globális gazdaságban és a nemzetközi rendszerben is megnövekedett. Sőt a konvergencia iróniájaként a nagyobb intézményeknek a hidegháború vége óta megfigyelhető közeledése azzal járt együtt, hogy az emberek ma világszerte jobban tudatában vannak az őket elválasztó kulturális különbségeknek.” F. Fukuyama (1997): Bizalom, Európa Könyvkiadó, Bp. 15-16. o.

²¹ Magyar Nemzet, 2002. június 15. (Belátszik a jelen – Kerekasztal-beszélgetés a globalizáció kilátásairól)

arra is, hogy a külföldi befektető, mint „*good corporate citizen*”, megtalálta a helyét szűkebb és tágabb piaci környezetében (GE, Audi, Alcoa), és sikerült elfogadtatnia magát a széles közvéleményben is.

Vannak azonban olyan momentumok, amelyek arra utalnak, hogy a globalizációt kísérő nemzetközi fejlemények, és egyes sajátos hazai körülmények hatására *gyorsan felerősödhetnek a kedvezőtlen irányú folyamatok*. Elegendő utalni a hazai *privatizációt* mindvégig *övező*, és rendre visszatérő, máig tartó *politikai vitákra*, amelyek főleg a stratégiai cégek értékesítése kapcsán merültek fel. Ezek túlnyomórészt a tulajdonviszonyok átalakításának tényszerű visszasságaiból táplálkoznak, és alkalmasak a privatizációban vesztes társadalmi rétegek valódi érdeksérelmének a felnagyítására, vagy legalábbis ébren tartására. Vannak olyan radikális *politikai erők* is – ez nem kizárólag magyar sajátosság – amelyek a nemzeti érdekekre való hivatkozással *nyíltan szembe fordulnak* a külföldi beruházókkal, és kizárólag a *globalizáció kártékony hatásait hangsúlyozzák*. Felfogásukban a globalizáció-ellenesség elsősorban Amerika-ellenességet jelent, és azoknak a nemzetközi pénzügyi intézményeknek az elutasítását, amelyek ennek a folyamatnak az emblemikus megjelenítői (IMF, Világbank).

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a globalizáció kérdéskörének, a multikhoz való viszonynak, továbbá a külföldiek magyarországi befektetéseinek a megítélése időről időre óhatatlanul a politikai küzdelmek részévé válik. Mindez gyakorta *populista elemekkel feldúsulva* jelenik meg a médiában, a kommunikációban pedig tudatosan rájátszanak a nemzeti érzelmekre, a multi-ellenességre.

Ennek a folyamatnak az a veszélye, hogy nagyon könnyen egyfajta „*spill over*” hatás következhet be, amikor is hógörgeteg módjára elszabadulnak a globalizáció ellenes indulatok, és a külföldi *befektetők részéről megrendül* a tartós üzleti kapcsolatok, és a hosszú távú együttműködés alapját jelentő *bizalom*. Ez a működőtőke beáramlás gyors ütemű elapadását válthatja ki, ami a világgazdasági kapcsolatokra erősen ráutalt, nyitott gazdaságú Magyarország számára rendkívül hátrányos következményekkel járna.

Természetesen az sem zárható ki, hogy az ország *tőkevonzó képességének romlása* az előzőekben részletezett tényezők nélkül is bekövetkezhet. A munkaerő relatív olcsóságára építő beruházások jövedelmezősége ugyanis folyamatosan romlik, és lemorzsolódik az ebből táplálkozó versenyelőny.²²

4. Néhány következtetés

A globalizáció folyamatát, de legfőképpen következményeit, rendkívül sokféle értelmezés és megítélés övezi. Nehezen megválaszolható a gyakran szélsőséges formában, leegyszerűsítő módon feltett kérdés, nevezetesen „*átok, vagy áldás*” ez a napjaink világgazdasági fejlődését meghatározó jelenség. Ha a lehetséges negatív hatásait tekintjük, akkor kétségtelül az előbbi fejezi ki a hozzá való viszonyulás lényegét. Gyökeresen átrendezi a piacokon, a versenyben elért status quo-t, erőviszonyokat, korlátozza az országok szuverenitását, érdekérvényesítését, maga alá gyűri a nemzeti kultúrát, uniformizál, helyi értékeket semmisít meg, veszélyezteti a nemzeti nyelvek fennmaradását. Amennyiben a pozitív hatásait nézzük, akkor vitathatatlan előnyökkel jár a globalizációhoz köthető modern kommunikációs és információs technika világméretű elterjedése, az ennek révén megnyíló, az egyén szabadságának a kiteljesítését jelentő Internet használat, a világkultúrához való hozzáférés, vagy éppen a helyi értékek számára soha nem látott mértékű nyilvánosság megteremtése, továbbá a transznacionális társaságok modernizációban betöltött szerepe.

A globalizáció napjainkban a világgazdaságban érvényesülő folyamatok legerősebbike, és egyre gyorsuló ütemű. A nemzetköziesedés erősödése szempontjából hosszú ideig meghatározó regionális integrációk – a regionalizálódás célját tekintve – nem kerülhetik meg annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy a létrejött/létrejövő szerveződés a globalizáció kihívásaira védekező, vagy offenzív választ kíván adni.²³ Sok választási lehetőséget a globalizáció az alkalmazkodáson kívül nem kínál az egyes országok számára, különösen a kis- és közepes méretű államok esetében. Ezért kulcsfontosságú olyan fejlődési stratégia kialakítása, amely objektív adottságként számol a globalizáció követelményeivel és az általa megnyitott lehetőségekkel.

Magyarország és a közép- és kelet-európai országok számára a nemzetgazdasági fejlődés a frissen visszaszerzett szuverenitás tekintetében sajátos önkorlátozást követelt meg az Európai Unióhoz történt csatlakozással. Az uniós konvergencia kritériumoknak való megfelelés egy olyan közösségbe való betagozódás előfeltétele, amely maga is kénytelen szembenézni a globalizáció kihívásaival a folyamatosan romló világgazdasági versenypozíció miatt. Nagyon lényeges ezért, hogy az EU jelentette védőernyőt kihasználva, a nemzeti fejlesztésstratégia messzebbre tekintsen, és vegye figyelembe a globalizációs kihívások által jelentett fenyegetés mellett a kínálkozó esélyeket is, és igyekezzen rugalmasan reagálni mindezekre. A krízis szó kínai írásjele kettős értelmet jelöl: jelenti a válságot, de a lehetőséget is, amely kiútként minden ilyen helyzetben benne rejlik. A globalizáció kezelésénél ezt a kettősséget kell szem előtt tartani, hogy az „*átokból*” „*áldás*” lehessen.

²² HVG, 21. szám, 2002. május 25.

²³ Szentés T. (2005): u.o. 25. o.

Irodalomjegyzék

1. Deardoff A. V. – Stern R. M. (2000): What the Public Should Know about Globalization and the World Trade Organization, Research Seminar in International Economics, School of Public Policy, University of Michigan
2. Szentes T. (2005): A nemzeti fejlődés problematikája a felgyorsult globalizáció és regionális integrációk korában, Fejlesztés és Finanszírozás 2. Szám
3. Berend T. I. (2007): Az Európai Unió keleti bővítési politikája és az átalakulásban játszott szerepe, Fejlesztés és Finanszírozás, Budapest
4. Fukuyama F. (2000): A nagy szétbomlás, Európa Könyvkiadó, Budapest
5. Huntington S. P. (2002): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest
6. Kissinger H. (1998): Diplomácia, Panem – Grafo, Budapest
7. Berend T. I. (2007): a Magyar Fejlesztési Bank Zrt. jubileumi konferenciáján (2007. június 18.) elhangzott előadása
8. Losoncz M. (2005): A magyar versenyképesség forrásai nemzetközi összehasonlításban, SZE JGK Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola – Évkönyv
9. Tabajdi Cs. (1998): Az önzonosság labirintusa – A magyar kül- és kisebbségpolitika rendszerváltása, CP Stúdió, Budapest
10. Fukuyama F. (1997): Bizalom, Európa Könyvkiadó, Budapest